

האונס והשפה

עמדתה הפילוסופית של היהדות באה לידי ביטוי במערכת המצוות. בפרשת אמור, מתייחסת התורה למומים הפוגעים באיברי המין. היא מסיימת התייחסות זאת בציווי: "וּבְאֶרְצְכֶם לֹא תַעֲשׂוּ" (ויקרא כב, כה). על כך אומרים חז"ל (שבת קי ע"ב): "מניין לסירוס באדם שהוא אסור? תלמוד לומר "וּבְאֶרְצְכֶם לֹא תַעֲשׂוּ" - בכך לא תעשו [מומים אלה]". משמעותה של מצווה זאת תובן על רקע תרבויות שפיתחו שני סוגי סירוס ממוסדים. מסין ועד רומא, ובייחוד במזרח, היה זה סירוס עבדים שיועדו לשמור על הרמונות המלכים והסולטנים. על כך מעידה נבואתו העצובה של ישעיהו (נו, ד-ה) המוסר את קינתו של הסריס: "הֵן אֲנִי עֹץ יָבֵשׁ" ומבטיח לתת לו "בְּבִיתִי וּבְחֹמֹתַי יָד וְנֶשֶׁם... שֵׁם עוֹלָם... אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת". סירוס זה ביטא את אכזריות הרודנות והכוח. אך גם המערב עסק בסירוס, וזאת עד המאה התשע עשרה. היה זה סירוס ילדים קטנים, הבא למנוע שקולותיהם ישתנו. הפעם נעשה הסירוס בשמה של אחד משיאי התרבות, המוסיקה. וזאת כדי שבמקהלות הלא מעורבות, יהיו גם קולות "נשיים" של סופרנו.

היהדות נלחמה נגד סירוס בני אדם. אך ההלכה לא הסתפקה בכך. היא קיבלה את פירושו של בן זמא לפיו הפסוק "וּבְאֶרְצְכֶם לֹא תַעֲשׂוּ" אוסר גם סירוס בעלי חיים (חגיגה יד ע"ב). נפלא! ניתן להרוג פר, אך אסור לסרס אותו! מעולם לא ניתן כבוד גדול יותר למיניות מאשר בקביעה הפרדוכסלית הזאת.

העינוי

ההגות היהודית ראתה את חשיבותה הקיומית של המיניות. ואת זאת היא ביטאה בשימוש במילה 'עינוי'. בהגדה של פסח קוראים אנו את פירוש חז"ל לפסוק תמים המתאר את שעבוד מצרים: "וַיִּקְרָא אֶת עֶנְיָנוּ (דברים כו, ז), זו פְּרִישוֹת דֶּרֶךְ אֶרֶץ". הביטוי 'דרך ארץ' קשור לדבריה של בתו של לוט (בראשית יט, לא) "וְאִישׁ אֵין בָּאֶרֶץ לְבֹא עָלֵינוּ כְּדֶרֶךְ כָּל הָאֶרֶץ". 'דרך ארץ' מציין את המוסר הטבעי והאוניברסלי, המחייב את כל האנושות, אף זו שלא קיבלה תורה. בתוך מכלול זה מציינת 'דרך ארץ' את המיניות הנורמלית, ובייחוד זאת המחברת איש ואשה, באהבה ובהנאה משותפת. המילה 'עֶנְיָנוּ' שבפסוק קשורה במילה 'עינוי', כ'פְּרִישוֹת דֶּרֶךְ אֶרֶץ', מבטאת את הביטול הכפוי של החיים המיניים. דרשת חז"ל מסתמכת על פסוק (שמות ב, כה) "וַיִּקְרָא אֶל-לֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּדַע אֶל-לֹהִים". האמנם? היכן רמוזה פרישות זאת בפסוק? התשובה לשאלה זאת, מצויה לדעתי, בפירושו של אבן עזרא: "וַיִּקְרָא - החמס שהיו המצרים

עושים בגלוי [לבני ישראל]. וַיַּדַע - העשוי בסתר". אכן, הפגיעה באינטימיות, בחיי המין של בני האדם נקרא 'עינוי'. היא גזילת הגוף, ואף יותר מכך. 'עינוי' זה אסור כאיסור דתי, ומדובר כאן במיניות הגברית ובמיניות הנשית גם יחד. מיניות זאת אינה רק הפעולה המינית ממש. היא עמוקה הרבה יותר. על יחס גבר ואשה בנישואים נאמר בתורה: "שְׁאֵרָה פְּסוּתָה וְעִנְיָתָה לֹא יִגָּרַע". אנו חונכנו על פירוש של רש"י: שְׁאֵרָה – מזונות, פְּסוּתָה – כמשמעו", וְעִנְיָתָה – זאת המיניות. העונה הוא ביטול העינוי. אלא שחז"ל התלבטו, והאמורא הגדול רב יוסף, בעקבות רבי יהודה הנשיא, מקשר 'שְׁאֵר' עם בשר, כפי שמצאנו פעמים שונות במקרא, ומפרש: "שְׁאֵרָה זה קירוב בשר, שלא ינהוג בה מנהג פרסיים שמשמשין מטותיהן בלבושיהן". והגמרא מזכירה את דברי מורו, רב הונא, הפוסק: "כל האומר אי אפשי [אינני רוצה] אלא אני בבגדי והיא בבגדה, יוציא ויתן כתובה!" הממד החושני של האהבה קבל כאן את הברכה ההלכתית.

הפגיעה במיניות היא 'עינוי'. והנה, בפרשה שלנו, בתיאור אונס דינה, מופיע שוב הביטוי 'עינוי' בואריאציה שונה: "וַתֵּצֵא דִינָה בַת לָאָה... וַיָּרָא אֹתָהּ שָׁכֶם בֶּן חַמּוֹר הַחִיטִי נָשִׂיא הָאֲרָץ... וַיִּשְׁכַּב אִתָּהּ וַיַּעֲנֶה" (בראשית לד, א-ב). מה שאמור להיות מקור להנאה, הופך האונס לעינוי. וזאת, כי הקשר המיני הוא הרבה יותר מאשר קשר גופני גרידא. האונס הוא עינוי, קודם כל, בגלל שהוא נעשה כנגד רצונה של האישה. וכבר העיר בעל ה'אור החיים', שעל כך אמרו חז"ל "הנאתם של רשעים צער הוא אצל הצדיקים". אך הוא 'עינוי' בגלל הפגיעה האיומה בחיי הנאנסת. חכמי המדרש שמים בפיה של דינה את הדברים שאמרה נאנסת אחרת תמר, לאמנון (שמואל ב יג, יג): "אֲנִי אָנֹכִי אוֹלֵיף אֶת חֲרָפְתִּי, וְאַתָּה תִּהְיֶה כְּאֶחָד הַנְּבָלִים בְּיִשְׂרָאֵל". "אָנֹכִי אוֹלֵיף אֶת חֲרָפְתִּי" – ביטוי עברי נפלא. הנבל תמר מרגישה שאין מקום בה היא תוכל להשתחרר מחרפה זאת, שנבל הטיל עליה. היא לא יכולה להשתחרר מ'עינוי' זה. במבט ראשון זאת חרפה חברתית, באותן תרבותיות המתרגמות 'חרפה' כפגיעה בכבוד המשפחה. יהיה לה קשה להינשא, להקים משפחה. לזאת חייבת חברה מוסרית לרפא. אולם, יש כאן עינוי הרבה יותר עמוק. האונס פוגע ביחס האישה למיניות שלה עצמה, אף במסגרת הנישואין. האונס הוא כאילו סירוס פסיכולוגי, ממנו ניתן להירפא רק תוך מאמצים רבים, מאמצים למחוק את הטעם האיום שיתלווה בעתיד לאחד מחשובי ממדי הנפש האנושית. ועל כך חייב הנבל לשלם מחיר כבד.

כיצד מבטאת השפה את יחסה לאונס? ר' נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב), בפירושו 'העמק דבר' (על ויקרא טו, לג ובמקומות אחרים) מעלה סברה מעניינת. הוא מבחין בין שני ביטויים שונים המצויים במקרא. באונס דינה ובאונס תמר נאמר 'וַיִּשְׁכַּב אִתָּהּ': "וְלֹא אָבָה [אמנון] לְשֹׁמֵעַ בְּקוֹלָהּ, וַיִּחַזַּק מִמֶּנָּה [כי נאבקה עמו] וַיַּעֲנֶה וַיִּשְׁכַּב אִתָּה" (שמואל ב יג, יד). לעומת זאת אצל אשת פוטיפר נאמר (בראשית לט, ז): "וַתִּשָּׂא אֶשֶׁת אֲדֹנָיו אֶת עֵינֶיהָ אֶל יוֹסֵף וַתֹּאמֶר שְׁכָבָה עִמִּי". בעל 'העמק דבר' כותב: "אם הוא ברצונה ודעה אחת עמו כתיב 'עִמָּה', ואם הוא בעל כורחה כתיב 'אִתָּה'". הנצי"ב יודע שיש במקרא פסוקים שאינם תומכים בהבחנה זאת,

והוא מנסה לדרוש ולהסביר אותם. לדעתי, אף אם הנצי"ב לא הצליח בהסבריו, יש כאן הבחנה ייפיה שהשפה העברית התחילה לעשות.

לשון הקודש

הבחנה זאת מלמדת אותנו רבות על רוחה של השפה העברית. תחיית האומה העברית הייתה גם תחייתה של לשון הקודש. השפה יצאה מן הקודש וגאלה את החולין, אם כי מלחמה זאת לא תמה. אך התהליך היה מלווה גם לפעמים בחילולה של השפה. במורה נבוכים (ח"ג, ח) מסביר הרמב"ם את הביטוי 'לשון הקודש'. הכינוי קודש אינו " הגזמה או טעות". הרמב"ם לא האמין שקדושה זאת באה לידי ביטוי בכוחות מגיים. הקדושה נמצאת בכך שהיא לא פיתחה פורנוגרפיה. בדברה על המיניות ולהבדיל על הפרשות הגוף, היא השתמשה "בשמות מושאלים וברמזים". לפעמים היא עשתה רמז לרמז, כמו למשל במלים שונות במקרא שנכתבות אך לא נקראות. השימוש היומיומי לא איפשר לנו להרגיש עד כמה העברית הקלאסית הייתה צנועה, ו"כשיביא הצורך לזכרם - יעשה לו תחבולה בכינויים ממילות אחרות". המילה 'שכב' היא הדוגמה היפה ביותר. עזיבת הדרך הזאת היא חילולה של השפה בה החברה הישראלית חוטאת לא מעט. ואולי, יש תרומה למעשי האונס, בשפה הפגומה שלנו. הוא בא לידי ביטוי בולט בעובדה שהעברית ההמונית משתמשת בשתי מילים המבטאות בעת ובעונה אחת מיניות ואלימות. שורשי הקשר הזה מצויים לדעתי כבר בילדות, אך החברה, במקום לרפא, פיתחה זאת והוסיפה חרפה לחילול. וארשה לעצמי לסיים בקטע מתוך פירושו הקבלי של מנחם רַקְנֵטִי איש איטליה (מאות י"ג-י"ד) על פרשת דינה: "כבר רמזתי לך כמה פעמים כי כשבני אדם מקלקלין מעשיהם אז כחות הטומאה מתפשטין בהיכלי קדש".